

## جمع و اختیار در مسئولیت مدنی ناشی از فعل شخصی، فعل غیر، فعل شیء و مسئولیت قراردادی در حقوق فرانسه و طرح آن در حقوق ایران

علیرضا یزدانیان\*

دانشیار گروه حقوق خصوصی دانشکده علوم اداری و اقتصاد دانشگاه اصفهان

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱/۲۹ - تاریخ تصویب: ۱۳۹۷/۶/۲۳)

### چکیده

گاهی فعل زیانبار می‌تواند همزمان به فعل ناشی از فعل شخصی، فعل غیر یا فعل شیء توصیف شود. در این حالت در حقوق فرانسه این سؤال مطرح شده که آیا زیان دیده می‌تواند به اصول و مقررات هر سه مسئولیت استناد کند یا باید یکی را برگزیند و آیا دادگاه باید یکی را برگزیند و کدام مسئولیت و مستندات آن بر دیگری مقدم است. بنابراین یکی از مصادیق جمع و اختیار در مسئولیت مدنی، بحث تعیین قلمرو مسئولیت ناشی از فعل شخصی، فعل غیر و فعل شیء است. هر سه نوع مسئولیت امروزه به قاعده تبدیل شده و نیاز است تا حدود قلمرو هر یک تعیین شود. در کتاب‌های حقوق تعهدات فرانسه به صورت پراکنده به موضوع اشاره شده و از استقرا در این موارد می‌توان قواعد کلی در خصوص موضوع پیدا کرد. در حقوق ایران دکترین به این موضوع نپرداخته و مطالعه آن در حقوق فرانسه می‌تواند زمینه طرح آن را در ایران فراهم سازد که به شیوه تطبیقی مطالعه خواهد شد.

### واژگان کلیدی

شخصی، شیء، غیر، فعل، قرارداد.

\* Email: a.yazdanian@ase.ui.ac.ir

## ۱. مقدمه

فعل زیانبار در مسئولیت مدنی یکی از منابع تعهدات (قاسم‌زاده، ۱۳۸۸:۱۱) «فعل شخصی»<sup>۱</sup>، «فعل غیر»<sup>۲</sup> و «فعل اشیاء»<sup>۳</sup> است (Canin, 2007: 96). مسئولیت ناشی از فعل شخصی در فقه (شریف مرتضی، ۱۴۰۵ق، ج ۲: ۱۸۹؛ حلی، ۱۳۸۷، ج ۱: ۴۰۷؛ جعی‌العاملی، ۱۳۷۲، ج ۲: ۴۰۶؛ محقق داماد، ۱۳۷۹، ج ۴: ۱۶۳) و فرانسه (Starck, Roland, Boyer, 1996:372) مطابق اصل است. اما امروزه مصادیق پراکنده مسئولیت ناشی از عمل غیر در قانون مدنی فرانسه (Malinvaud, 2005: 371; Bacache-Gibeili, 2007, T.5: 250) یا دیگر قوانین (Vaillier, 2002:4; Tosi, 2005:22) با توجه به توزیع ضرر (بادینی، ۱۳۸۴: ۳۵۱) و نقش بیمه (ایزانلو، ۱۳۸۶: ۹۰) به «اصل مسئولیت ناشی از فعل غیر»<sup>۴</sup> تبدیل شده است (Fabre-Magan, 2007: 318 ; Jeuland, 2009: 90 ; Lapoyade, Dechams, 1998: 185; Radé, 2007:1) همچنین مصادیق پراکنده مسئولیت ناشی از اشیاء (Starck, 1972:152) به «اصل مسئولیت ناشی از اشیاء»<sup>۵</sup> (Buffelan Lanore, Larribau-Terneyre, 2008:636; Malaurie, 2002: 1516; Viney, 1995:28) تبدیل شده و در نتیجه تعیین قلمرو سه اصل یعنی اصل مسئولیت ناشی از فعل شخصی، اصل مسئولیت ناشی از فعل غیر و اصل مسئولیت ناشی از فعل شیء ضروری است.<sup>۶</sup> در بحث جمع و اختیار بین مسئولیت‌ها مسئله اساسی رابطه بین مسئولیت ناشی از فعل شخصی و فعل شیء و فعل غیر است. در این مورد ترکیب مسئولیت‌ها

1. Fait personnel
2. Fait d'autrui
3. Fait des choses
4. Le principe général de responsabilité du fait d'autrui
5. Le principe de responsabilité du fait des choses

۶. هر کدام از مصادیق مزبور در گرایش‌های حقوقی دیگر نیز قابل طرح است. باید توجه داشت که اگرچه سخن از قاعده و اصل است، هر کدام از آنها از ابتدا به این شیوه نبوده و تحولات مسئولیت هر سه مسئولیت را به اصل و قاعده تبدیل کرده است. هر یک از این مسئولیت‌ها دوره طولانی تحول را پشت سر گذاشته‌اند. مسئولیت ناشی از عمل غیر که در فرانسه استثنا بود و ماده ۱۲۴۲ ف.م.ف با بیان مسئولیت والدین ناشی از فعل فرزند، مسئولیت کارفرما و استادکار ناشی از فعل کارگر و شاگرد و مسئولیت آموزگار ناشی از فعل دانش‌آموز، فقط بیان مصادیقی از مسئولیت ناشی از عمل غیر تلقی می‌شد، از ۲۹ مارس ۱۹۹۱ با اتخاذ تصمیم «بلیک» (Blicq) به اصل تبدیل شده است. چنانکه دادگاه با استناد به صدر ماده ۱۲۴۲ ف.م.ف قاعده‌ای کلی را استخراج کرد که هر جا شخص باید پاسخگوی عمل دیگری باشد، می‌توان مسئولیت ناشی از عمل غیر طرح کرد (Huyette, 1997: 309). همچنین مسئولیت ناشی از اشیاء که به مواد ۱۲۴۳ ف.م.ف در مورد مسئولیت متصرف حیوان و ماده ۱۲۴۴ ف.م.ف در مورد مسئولیت ناشی از ساختمان محدود می‌شد، امروزه به اصل شده تبدیل است. چنانکه در ۱۶ ژوئن ۱۸۹۶ با رأی مشهور «تفن» (Taffaine) مسئولیت ناشی از اشیاء مطرح و در ۱۳ فوریه ۱۹۳۰ با رأی «ژاندور» (Jand'heur) اماره مسئولیت ایجاد شد. در اینجا نیز با صدر ماده ۱۲۴۲ ف.م.ف مبنی بر مسئولیت نگهدارنده شیء رویه قضایی مقرر کرد که مسئولیت ناشی از اشیاء یک قاعده و اصل است (Buffelan Lanore, Larribau-Terneyre, 2008:636).

جمع و اختیار در مسئولیت مدنی ناشی از فعل شخصی، فعل غیر، فعل شیء و مسئولیت قراردادی ... ۷۳۵

مطرح شده که می‌توان این ترکیب را به سه سیستم متفاوت تقسیم کرد که چند نوع جمع و اختیار می‌تواند تصور شود<sup>۱</sup> (Jourdain, 2008: 11).

## ۲. صور ترکیب مسئولیت‌ها

### ۲.۱. قلمروهای اختصاصی و انحصاری

قلمرو هر یک از مسئولیت‌ها می‌تواند به صورت «قلمروهای اختصاصی و انحصاری»<sup>۲</sup> باشد. در این صورت هر یک از مسئولیت‌ها بر خسارت معینی قابل اعمال و قلمرو هر یک جداست و هر کدام محقق شود، فقط احکام همان مطرح می‌شود (Jourdain, 2008:11). چنانکه مسئولیت ناشی از فعل شخصی و فعل غیر و فعل شیء هر کدام باید قلمرو خاص خود را داشته باشد.

### ۲.۲. قلمروهای اختصاصی اما غیرانحصاری

گاهی هر یک از مسئولیت‌ها قلمرو خاص دارد. اما این قلمرو انحصاری نیست و هر یک از مسئولیت‌ها می‌تواند با مسئولیت دیگر همپوشانی داشته و «قلمروهای اختصاصی اما غیرانحصاری»<sup>۳</sup> دارد که در مورد خسارت واحد، می‌تواند چندین رژیم حقوقی قابلیت اعمال داشته باشد. در نتیجه زیان‌دیده اختیار دارد یکی را انتخاب و بین آنها جمع و به همه آنها استناد کند. قاضی نیز مخیر است یکی را برگزیند (Jourdain, 2008: 11).

### ۲.۳. ترکیب متوسط و میانه‌ای

گاهی می‌توان «ترکیب متوسط و میانه‌ای»<sup>۴</sup> تصور کرد که در آن مقررات متفاوتی قابلیت اعمال دارد. اما بین آنها سلسله‌مراتبی وجود دارد. چنانکه بین مقررات و به عبارتی بین مسئولیت‌ها برخی مقدم و برخی علی‌البدل هستند. در نتیجه در مواردی که چندین رژیم حقوقی قابل اعمال است، زیان‌دیده می‌تواند بین مسئولیت‌ها و مبانی آنها جمع و به همه استناد کند. اما قاضی باید مقررات دارای تقدم و به عبارتی رژیم حقوقی دارای اولویت را مبنای تصمیم خود قرار دهد (Jourdain, 2008:11). در اینجا بحث این است که جمع و اختیار بین مسئولیت ناشی از فعل شخصی و فعل غیر و فعل اشیاء چگونه است که مطرح خواهد شد.

۱. در مورد جمع و اختیار بین مسئولیت مدنی قراردادی و قهری سخن گفته شده (یزدانیان، ۱۳۷۹: ۲۵۵) و آنچه در این مورد قابل طرح است، جمع و اختیار بین مسئولیت ناشی از فعل شخصی و فعل شیء و فعل غیر است.

2. Les domaines propres et exclusifs  
3. Les domaines propres mais non exclusifs  
4. Une combinaison intermédiaire

### ۳. ارتباط مسئولیت مدنی ناشی از فعل شخصی و مسئولیت مدنی ناشی از

#### فعل شئی

#### ۳.۱. ارتباط بین فعل شخص و فعل اشیاء به نحو عموم

##### ۳.۱.۱. تعیین قلمرو مسئولیت ناشی از فعل اشیاء و فعل شخصی

در ابتدا به فعل شئی (4: Bertolaso, 2004; 2: Cathelineau-Roulaud, 2003) اعم جاندار (حیوان) و بی جان اشاره و سپس ارتباط آنها با فعل شخصی بررسی می‌شود. در قدیم مسئولیت ناشی از اشیاء، تابع قواعد عمومی مسئولیت یعنی ماده ۱۲۴۰ ق.م.ف (Baudry-Lacantinerie, T.2. 1921: 382) و اثبات تقصیر لازم بود (Colin, Capitant, T.2. 1935: 207). پس از تحولات فراوان (1: Borghetti, 2010; 597: Viney, Jourdain, 1998) اصل مسئولیت ناشی از اشیاء (Buffelan 1995: 28; Viney, 2002: 1516 et. Lanore, Larribau-Terneyre, 2008: 636) پذیرفته شد که فعل شئی نیز می‌تواند منتهی به خسارت شود (79: Jourdain, 2007). اکنون باید ارتباط فعل شئی با فعل شخص را بررسی کرد. در فرانسه از نظر تحلیلی، ارتباط بین مواد ۱۲۴۰ و ۱۲۴۱ ق.م.ف در مورد مسئولیت ناشی از فعل شخصی و ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف (Malaurie, 2002: 1516) در مورد مسئولیت ناشی از فعل اشیاء و ماده ۱۲۴۳ ق.م.ف در مورد مسئولیت ناشی از فعل حیوان قابل تأمل است، زیرا قاعده مسئولیت ناشی از فعل اشیاء (Lambert-Faivre, 1998: 1; Carbonnier, 1998: 428) با قاعده مسئولیت ناشی از فعل شخصی (Lecourt, 2008: 202) باید دارای قلمرو مشخصی باشند. در ایران نیز ارتباط بین مقررات اتلاف و تسبیب و ماده ۱ ق.م.ف در مورد مسئولیت ناشی از فعل شخصی و ماده ۳۳۴ ق.م.ف در مورد مسئولیت ناشی از فعل حیوان و ماده ۳۳۳ ق.م.ف در مورد ساختمان قابل بررسی است.<sup>۱</sup> در خصوص ارتباط فعل شخصی و فعل شئی جاندار یا بی جان از نظر تعیین قلمرو می‌توان گفت که ارتباط مزبور مشمول سیستم دوم یعنی «قلمروهای اختصاصی اما غیر انحصاری» است (11: Jourdain, 2008).

۱. در فرانسه صدر ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف مقرر می‌دارد: «شخص نه تنها مسئول خسارات ناشی از عمل خود است، بلکه مسئول خسارات ناشی از عمل کسانی هم که وی پاسخگوی آنها می‌باشد یا مسئول خسارات ناشی از اشیاء تحت مراقبت خود نیز هست...». ماده ۱۲۴۳ ق.م.ف نیز در مورد مسئولیت ناشی از فعل حیوان مقرر می‌دارد: «مالک حیوان یا شخصی که وقتی حیوان در اختیار اوست از آن استفاده می‌کند مسئول خساراتی است که از حیوان ناشی شده باشد خواه حیوان تحت مواظبت و نگهداری وی باشد و خواه حیوان گم شده و خواه فرار کرده باشد».

۲. در ایران مسئولیت ناشی از اشیاء بی‌جان به صورت قاعده کلی مطرح نشده و مانند فقه که مصادیقی از شئی مانند دیوار (حلی، ۱۴۱۰ق، ج ۲: ۲۲۷) طرح شده در قانون مدنی نیز فقط به مصادیقی اشاره شده است، مانند ماده ۳۳۳ ق.م.ف اما قاعده کلی تری نسبت به مسئولیت ناشی از اشیاء در ماده ۴۹۴ ق.م.ف است که مقرر دارد: «هر گاه شیئی که توسط انسان یا وسیله نقلیه حمل می‌گردد، به نحوی از انحاء موجب جنایت گردد حمل کننده ضامن دیه است». خصوصیتی در حمل و نقل نبوده و هر شیئی می‌تواند موجب ضمان مالک یا متصرف آن باشد. اما مسئولیت ناشی از فعل شئی جاندار یعنی حیوان مانند فقه (حلی، ۱۴۲۰ق، ج ۴: ۵۲۶؛ سیستانی، ۱۴۱۷ق، ج ۲: ۲۷۵؛ ابن براج، ۱۴۰۶ق، ج ۲: ۴۹۵) در قانون مدنی مطرح شده است (داراب‌پور،

### ۳.۱.۲. قلمرو اختصاصی بین فعل شیء و فعل شخصی

مسئولیت ناشی از فعل شخصی و ناشی از فعل شیء، دارای « قلمروهای اختصاصی»<sup>۱</sup> و هر یک مقررات خاص خود را داراست. چنانکه مسئولیت ناشی از فعل شخصی در خصوص فعل شخص، در فرانسه مشمول مواد ۱۲۴۰ و ۱۲۴۱ ق.م.ف و در ایران مشمول مقررات اتلاف و تسبیب و ماده ۱ ق.م.م. است. اما مسئولیت ناشی از اشیای بی جان مشمول بند ۱ ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف و در ایران به عنوان یک مصداق در ماده ۳۳۳ ق.م و مسئولیت مربوط به فعل شیء جاندار (حیوان) در ماده ۱۲۴۳ ق.م.ف (Legros, 2010: 4) و در ایران در ماده ۳۳۴ ق.م. مطرح شده است. در نتیجه تحقق هر مسئولیت منوط به احراز شرایط اختصاصی هر کدام و رژیم حقوقی هر یک نیز متفاوت است (Jourdain, 2008:11).

### ۳.۱.۳. قلمرو غیرانحصاری بین فعل شیء و فعل شخصی

مسئولیت ناشی از فعل شخصی و ناشی از فعل اشیاء، دارای « قلمروهای غیرانحصاری»<sup>۲</sup> بوده و قلمرو هر یک اختصاصی است، نه اینکه قلمروهای مزبور انحصاری بوده و هر یک از دیگری جدا باشد. نه فعل شخص بیگانه از فعل شیء و نه فعل شیء بدون ارتباط با فعل شخص است. در نتیجه گاهی در مورد یک فعل زیانبار مقررات مسئولیت ناشی از فعل شخص و مقررات مسئولیت ناشی از شیء می تواند اعمال شود<sup>۳</sup> (Jourdain, 2008:11).

۱۳۸۷: ۱۶۷ (ماده ۳۳۴ ق.م). در قانون مجازات نیز این حکم هست (ماده ۵۲۲ ق.م.ا). در خصوص قلمرو مسئولیت مدنی ناشی از فعل شیء و فعل حیوان و فعل شخصی در فرانسه حقوقدانان آنها را دارای «قلمروهای اختصاصی اما غیرانحصاری» دانسته اند. به نظر می رسد در حقوق ایران نیز با توجه به مشابهت موجود همین نظر قابل اتخاذ است.

1. Domaines propres

2. Domaines non exclusifs

۳. در فرانسه زمانی دکتربین بیم داشت که مبدا توسعه مسئولیت ناشی از شیء، سبب شود مسئولیت ناشی از فعل شخصی مجذوب مسئولیت ناشی از فعل شیء شود و به همین دلیل سعی می شد تا مسئولیت ناشی از اشیاء محدود شود. به همین دلیل مسئولیت ناشی از اشیای محدود به مواردی بود که یک عیب خاص در شیء وجود می داشت یا فعل مستقل شیء، سبب خسارت می شد یا محدود به اشیای خطرناک می شد. اما در «رأی ژاندور» همه این تفکیکها از بین رفت و امروزه فرقی بین شیء خطرناک و غیرخطرناک نیست (Flour, Aubert, Savaux, 2001:62; Carbillac, 2008:194). رویه قضایی بعدی دامنه مسئولیت ناشی از اشیاء را گسترش داد. در نتیجه هر شیئی می توانست موضوع اعمال بند ۱ ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف یعنی مسئولیت مدنی ناشی از اشیاء شود و فعل شیء نیازمند تخصیص به خصوصیات خاصی نبود. به زعم نویسندگان فرانسوی به نوعی رویه قضایی، طریقه محدود نمودن قلمرو مسئولیتها را نفی کرده و سیستم اول یعنی قلمرو اختصاصی و انحصاری را مورد طرد قرار داده است. با وجود این، با توجه به ضرورت رابطه سببیت عرفی (جعفری تبار، ۱۳۹۴: ۵۹۴) بین ضرر و شیء (Delebecque, Jérôme pansier, 2014:194; Leduc, 1996: 164) تعداد محدودی از آراء که مورد انتقاد قرار گرفته، سعی بر آن داشته اند تا بین فعل شخص و فعل شیء قائل به تفکیک شوند و در مواردی مسئولیت ناشی از اشیاء را به این سبب قابل اعمال ندانسته اند که خسارت بیشتر به فعل شخص منسوب است. با وجود این، در همین آراء نیز گاه پذیرفته شده که مسئولیت ناشی از فعل شیء و فعل شخصی در مواردی دارای قلمرو وسیع و مشترک اند. به این ترتیب در مواردی فعل شیئی سبب خسارت شده و می توان مسئولیت ناشی از فعل شیء را مطرح کرد. در عین حال در این موارد یک

## ۳.۱.۴. جمع و اختیار بین فعل شخصی و فعل شیء

گاهی فعل شخص زیر نقاب مسئولیت ناشی از شیء خود را پنهان می‌کند و مسئله «اختیار»<sup>۱</sup> قابل طرح است. در مواردی که خسارت از طرفی به فعل شخص و از سویی به فعل شیء مربوط است، زیان‌دیده اختیار دارد مسئولیت ناشی از فعل شخصی یا ناشی از شیء را برگزیند و به یکی از مستندات آن استناد کند، یعنی زیان‌دیده می‌تواند به مواد ۱۲۴۰ و ۱۲۴۱ ق.م.ف یعنی مسئولیت ناشی از فعل شخصی استناد کند که در رأی شعبه دوم مدنی دیوان عالی کشور فرانسه به تاریخ ۲۱ نوامبر ۱۹۵۶ تصریح شده است. همچنین زیان‌دیده می‌تواند به مواد ۱۲۴۲ و ۱۲۴۳ ق.م.ف یعنی مسئولیت مدنی ناشی از شیء و حیوان نیز استناد کند که به این امر در رأی شعبه دوم مدنی دیوان عالی کشور فرانسه به تاریخ ۲۸ مارس ۱۹۷۴ اشاره شده است. در اینجا باید به مسئله «جمع»<sup>۲</sup> اشاره شود، زیرا اگر مسئولیت ناشی از اشیاء و مسئولیت ناشی از فعل شخصی بتوانند اعمال شوند، در این صورت زیان‌دیده می‌تواند همزمان به هر دو استناد کند. رویه قضایی فرانسه نیز بر امکان جمع تصریح دارد. با وجود این، به نظر برخی، زیان‌دیده نمی‌تواند از عناصر متفاوت و متضاد در رژیم‌های دو مسئولیت، هر عنصری را که خواست برگزیند و جمع مسئولیت‌ها نیز تابع قواعدی است. به نظر برخی این آزادی زیان‌دیده به این معنا نیست که قاضی نیز از اختیار وسیعی در استناد به یکی از این مسئولیت‌ها برخوردار باشد. این امر به پذیرش این مسئله بستگی دارد که کدام رژیم مسئولیت در رابطه با دیگری علی‌البدل به حساب می‌آید (Jourdain, 2008:11) که در ذیل مطرح می‌شود.<sup>۳</sup>

فعل شخصی نیز در زیر پوشش مسئولیت ناشی از شیء مخفی شده است (Jourdain, 2008:11). در ایران همین وضعیت وجود دارد. مثلاً در ماده ۳۳۵ ق.م.ف نه تنها مسئولیت ناشی از شیء بلکه مسئولیت ناشی از فعل شخصی هوداست. در این ماده با توجه به اینکه «تصادم» ناشی از شیء می‌باشد، به نوعی فعل شیء است. از سویی با توجه به مبنای مسئولیت مزبور که «تقصیر» است، فعل شخص قابل طرح است. در نتیجه قلمرو انحصاری نیست و هر دو قابلیت طرح دارد.

1. Option  
2. Cumul

۳. در حقوق ایران در مورد اختیار زیان‌دیده در جمع مسئولیت ناشی از فعل شیء و فعل شخص باید توجه کرد که با توجه به مبنای واحد مسئولیت‌ها جمع مسئولیت‌ها می‌تواند نتیجه واحدی داشته باشد، زیرا در قانون مدنی ایران مبنای مسئولیت ناشی از فعل شیء نوعی تقصیر ذکر شده که با توجه به نقش واسطه‌ای شیء، مسئولیت‌ها نوعاً به شکل تسبیب ظاهر شده و در نتیجه نیازمند تقصیر بوده و با مسئولیت ناشی از فعل شخصی که جز در موارد اتلاف آن هم نیازمند تقصیر است، بسیار نزدیک شده و تمییز یکی از دیگری در عمل دشوار است. برای نمونه ماده ۳۳۳ ق.م.ف یکی از مصادیق مسئولیت‌های ناشی از اشیاء است. صدر این ماده با چنین مسئولیتی سازگار است. اما ذیل این ماده مسئولیت را مبدل به نوعی مسئولیت ناشی از فعل شخصی کرده و همین امر ماده مزبور را از حکمت اصلی خود دور ساخته است، زیرا گرچه در این ماده اصطلاح «خراب شدن» به کار رفته که نوعی فعل شیء به حساب آمده و از «خراب کردن» که نوعی فعل شخص است متمایز است، اما در ذیل ماده مقرر شده که زیان‌دیده در این مورد نیز مانند مسئولیت ناشی از فعل شخص باید طبق قاعده، تقصیر را ثابت کند و از این جهت در این ماده مسئولیت ناشی از فعل شیء به مسئولیت ناشی از فعل شخص نزدیک شده است. ثمره مهم این تداخل مبنای در این فرض این است که اگر فروشنده‌ای منزل خود را ساعت ۸ صبح به خریداری منتقل و قرار بر این باشد که منزل

### ۳.۲. علی‌البدل بودن مسئولیت‌ها

#### ۳.۲.۱. طرح مسئله

مسئولیتی نسبت به مسئولیت دیگر علی‌البدل است که این مسئولیت قابل اعمال نیست، مگر زمانی که شرایط دیگر مسئولیت محقق نباشد. به نظر برخی، زمانی که شرایط هر دو مسئولیت محقق و قابل اعمال باشد، قاضی مخیر بین آنها نیست و باید مسئولیت غالب را انتخاب کند (Jourdain, 2008:13). علی‌البدل بودن مسئولیت‌ها صوری دارد که بررسی می‌شود.

#### ۳.۲.۲. عدم علی‌البدل بودن مسئولیت ناشی از فعل شیء

ابتدا به فرعی و علی‌البدل نبودن مسئولیت ناشی از اشیاء می‌پردازیم. مدت‌های زیادی در فرانسه مسئولیت ناشی از اشیاء در رابطه با مسئولیت ناشی از فعل شخصی، مسئولیت علی‌البدل به حساب می‌آمد. به عبارتی بند ۱ ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف نسبت به مواد ۱۲۴۰ و ۱۲۴۱ ق.م.ف نوعی مستند علی‌البدل بود که به نمونه‌ای از این طرز تفکر در رأی شعبه دوم مدنی دیوان عالی کشور فرانسه در ۲۷ ژوئن ۱۹۵۷ اشاره شده است. اما یک سری از آراء که سابقه آنها به سال‌های ۱۹۶۳ برمی‌گردد، از فرعی و علی‌البدل بودن مسئولیت ناشی از اشیاء صرف نظر کردند که می‌توان به رأی شعبه دوم مدنی دیوان عالی کشور فرانسه در ۲۴ اکتبر ۱۹۶۳ اشاره کرد. در نتیجه اگر مسئولیت ناشی از اشیاء به صورت فرعی و علی‌البدل تلقی نگردد، هر دو مسئولیت ناشی از اشیاء و مسئولیت ناشی از فعل شخصی، در یک سطح بوده و برای خسارتی ممکن است دو مسئولیت کاربرد پیدا کند که نشان می‌دهد دومین سیستم جمع که قلمرو اختصاصی و غیرانحصاری بود، کاربرد پیدا کرده است. به همین دلیل مسئولیت ناشی از فعل شخصی و فعل شیء، دارای قلمروهای اختصاصی‌اند. اما این قلمرو انحصاری نبوده و هر یک با دیگری قابل جمع است<sup>۱</sup> (Jourdain, 2008:13).

را ساعت ۱۲ تحویل دهد و دیوار منزل ساعت ۹ خراب شود و به شخصی زیانی وارد آید، زیان‌دیده با این مشکل روبه‌روست که اگر به فروشنده مراجعه کند، وی می‌تواند مدعی شود که ساعت ۹ مالک نبوده و موضوع ماده مسئولیت صاحب ساختمان است و اگر به خریدار مراجعه کند وی می‌تواند مدعی شود که ساعت ۹ مالک بوده، ولی با توجه به عدم اطلاع از عیوب ساختمان، مقصر نیست. درحالی که در فرانسه مسئولیت مالک ساختمان مسئولیت ناشی از شیء بوده و از منظر رویه قضایی و دکترین زیان‌دیده بدون نیاز به اثبات تقصیر و به عبارتی بدون نیاز به اثبات مسئولیت شخصی می‌تواند به استناد مسئولیت ناشی از شیء خسارات خویش را از مالک بخواهد. نکته دیگر اینکه خساراتی مشمول ماده ۳۳۳ ق.م.ف است که ناشی از «خراب شدن» باشد و اگر ناشی از «خراب کردن» باشد، مسئولیت ناشی از فعل شخصی بوده و مشمول مقررات اتلاف یا تسبیب است که نوعی مسئولیت ناشی از فعل شخصی است. به همین دلیل در دادنامه ۱۷/۳۱۹ مورخ ۷۵/۱۱/۲۰ دادگاه در مورد گودبرداری در ساختمانی که منتهی به خسارات شده به ماده ۳۲۸ یعنی مسئولیت ناشی از فعل شخصی استناد کرده است نه ماده ۳۳۳ که مسئولیت ناشی از شیء می‌باشد (بازگیر، ۱۳۷۹: ۳۹۲).

۱. در نتیجه به نظر برخی در این صورت قاضی از اختیار برخوردار خواهد بود تا بتواند هر یک از دو مسئولیت را به‌عنوان مبنای تصمیم خود قرار دهد. در این موارد در جایی که زیان‌دیده «با هم و دفعه واحده» (Cumulativement) از طرفی به

### ۳.۲.۳. عدم علی‌البدل بودن مسئولیت ناشی از فعل شخصی

اکنون به فرعی و علی‌البدل نبودن مسئولیت ناشی از فعل شخصی می‌پردازیم. مدت‌های زیادی این سؤال مطرح نبود که آیا مواد ۱۲۴۰ و ۱۲۴۱ ق.م.ف یعنی مسئولیت ناشی از فعل شخصی

مواد ۱۲۴۰ و ۱۲۴۱ یعنی مسئولیت ناشی از فعل شخصی و از طرفی به بند ۱ ماده ۱۲۴۲ و ۱۲۴۳ یعنی مسئولیت ناشی از اشیاء استناد می‌کند و هر دو مبنا با پذیرش دعوی مناسب است، قاضی می‌تواند یکی را برگزیند. همچنین اگر درخواست فقط با یکی از متون قانونی سازگاری داشته باشد، قاضی نمی‌تواند دعوی را مستند به متن قانونی دیگری کند و درخواست زیان‌دیده را رد کند. به‌منظر می‌رسد در این موارد قاضی باید دعوی را مستند به یکی از متون مستند نموده و در صورت شرایط مقتضی رأی به محکومیت خوانده دهد. در غیر این صورت، گویا قاضی از اعمال قانون استنکاف ورزیده است. در حقوق ایران نیز با این مبنا اشکالی ندارد که زیان‌دیده یا به مواد ۳۳۳ و ۳۳۴ ق.م.ف یعنی مسئولیت ناشی از اشیاء یا به ماده ۱ ق.م.ف یعنی مسئولیت ناشی از فعل شخصی استناد کند. به نظر برخی این راه‌حل‌ها در مواردی که در صورت جمع شرایط دیگر هر یک از متون در خصوص مسئولیت ناشی از فعل شیء و یا ناشی از فعل شخصی به نتیجه واحدی منتهی می‌شود، قابل توجیه است. اما در مواردی که نتایج کاربرد این دو مسئولیت واحد نبوده و برای مثال در مورد اسباب معافیت خوانده و مخصوصاً در فرض تقصیر زیان‌دیده نتایج متفاوتی از اعمال دو مسئولیت به‌دست می‌آید، راه‌حل‌های فوق قابلیت اعمال ندارد. به‌عبارتی در مواردی که طرق معافیت خوانده بر حسب اعمال مسئولیت ناشی از فعل شخصی و فعل شیء متفاوت باشد، به نظر برخی قاضی چندان از اختیارات فوق برخوردار نیست. چنانکه قبل از رأی «دسمار» (Desmares) در ۲۱ ژوئیه ۱۹۸۲ اگر خوانده بر مبنای بند ۱ ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف مسئولیت ناشی از فعل شیء داشت و زیان‌دیده عمل غیرمقصرانه‌ای انجام داده بود، خوانده از جبران بخشی از خسارات معاف می‌شد، بعید نیست استدلال رویه این بوده باشد که شاید زیان‌دیده با اقدام هرچند غیرمقصرانه خود، به‌عنوان یک سبب باید بخشی از خسارت را تحمل کند و خوانده از جبران بخشی از خسارت منسوب به زیان‌دیده، معافیت جزئی داشت. در نتیجه در آن زمان اگر زیان‌دیده بدون تقصیر هم‌زمان هم به بند ۱ ماده ۱۲۴۲ و هم ماده ۱۲۴۰ یعنی هم به مسئولیت ناشی از فعل شیء و هم مسئولیت ناشی از فعل شخصی استناد می‌کرد، قاضی نمی‌توانست بدون بررسی اینکه آیا ماده ۱۲۴۰ یعنی مسئولیت ناشی از فعل شخصی که به زیان‌دیده اجازه می‌داد که کل خسارت را دریافت دارد قابل اعمال است یا نه، دعوی را مستند به ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف یعنی مسئولیت ناشی از شیء کرده و به‌عنوان مشارکت در سبب حادثه خوانده را از جبران خسارت معاف کند. در نتیجه اگر احراز می‌شد که عمل خوانده دعوی تقصیر و مشمول ماده ۱۲۴۰ می‌شد که در مورد مسئولیت ناشی از فعل شخصی اصل را بر تقصیر می‌دانست، قاضی باید ماده مزبور را اعمال می‌کرد و در نتیجه خوانده دعوی از مسئولیت معاف نمی‌شد. به‌عبارتی در مواردی که عمل خوانده دعوی تقصیر نبود و فعل زیان‌دیده نیز تقصیر به‌شمار نمی‌رفت، قاضی می‌توانست فعل زیان‌دیده را به‌عنوان یک سبب دخالت دهد و بر مبنای ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف خوانده را از جبران بخشی از خسارت معاف نماید. زیرا در این موارد با توجه به فقدان تقصیر خواننده دعوی، وی مسئولیت مدنی ناشی از فعل شخصی بر مبنای ماده ۱۲۴۰ ق.م.ف نداشت. اما اگر فعل خواننده دعوی تقصیر به‌شمار می‌رفت و زیان‌دیده نیز با فعل غیرمقصرانه خود در ورود ضرر به خود به‌عنوان یک سبب تلقی می‌شد، در این موارد قاضی نمی‌توانست دعوی را مشمول مسئولیت ناشی از فعل شیء یعنی مستند به ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف کرده و خواننده را از جبران بخشی از خسارت معاف دارد. بلکه با توجه به اینکه خواننده دعوی مرتکب تقصیر شده بود و طبق ماده ۱۲۴۰ ق.م.ف مسئول ناشی از فعل شخصی خود نیز بود، دعوی مشمول ماده ۱۲۴۰ ق.م.ف و مشمول مسئولیت ناشی از فعل شخصی بوده و خوانده دعوی معافیت جزئی نداشت. به هر حال این امر ریشه در رویه قضایی داشت که امروزه به‌نظر می‌رسد از حقوق فرانسه رخت بر بسته است. به نظر نویسندگان حتی در آن زمان وجود چنین رویه‌ای دلالت بر این امر نداشت که مسئولیت ناشی از شیء یعنی ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف نسبت به مسئولیت ناشی از فعل شخصی یعنی ماده ۱۲۴۰ ق.م.ف حالت فرعی و علی‌البدل داشته است. بلکه دلیل آن اصل جبران کامل خسارت بوده که قاضی باید متنی را اعمال کند که مفید به حال زیان‌دیده بوده و سبب جبران کامل خسارات وی گردد (Jourdain, 2008:13).



نسبت به ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف یعنی مسئولیت ناشی از فعل شیء فرعی و علی‌البدل است؟ اما با صدور رأی «دسمار» گویا این تردید مطرح شد که آیا مسئولیت ناشی از فعل شخصی، نسبت به مسئولیت ناشی از فعل اشیاء به مسئولیت علی‌البدل یا فرعی شده تبدیل است؟ واقعیت اینکه در فرضی که مسئولیت خوانده، نوعی مسئولیت ناشی از فعل شیء و مبتنی بر بند ۱ ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف یا ۱۲۴۳ ق.م.ف بود و از طرفی زیان‌دیده نیز مرتکب تقصیر شده بود، تقصیر زیان‌دیده سبب معافیت جزئی خوانده دعوی نبود، مگر اینکه پیش‌بینی‌ناپذیر و غیرقابل پیشگیری می‌بود و به دیگر سخن، زمانی سبب معافیت جزئی خوانده می‌شد که شرایط فورس ماژور را می‌داشت. اما زمانی که دعوی مبتنی بر مسئولیت ناشی از فعل شخصی و مستند به مواد ۱۲۴۰ و ۱۲۴۱ ق.م.ف شده بود، تقصیر زیان‌دیده حتی اگر پیش‌بینی‌پذیر و قابل پیشگیری بود نیز می‌توانست از اسباب معافیت جزئی خوانده دعوی به‌شمار آید. در نتیجه همواره نفع زیان‌دیدگان در این بود که به مقررات موجود در مواد ۱۲۴۲ و ۱۲۴۳ یعنی مسئولیت ناشی از اشیاء استناد کنند، زیرا در مورد زیان‌دیده مقصر، خوانده زمانی معافیت جزئی داشت که تقصیر زیان‌دیده شرایط فورس ماژور را داشته باشد و در مواردی که چنین شرطی وجود نمی‌داشت، خوانده مکلف به جبران کل خسارت بود، هرچند زیان‌دیده مرتکب تقصیر شده بود. نکته دیگر اینکه دیوان عالی فرانسه تصور می‌کرد که وقتی زیان‌دیده به بند ۱ ماده ۱۲۴۲ یا ماده ۱۲۴۳ ق.م.ف یعنی مسئولیت ناشی از فعل شیء استناد کرده باشد، قاضی نمی‌تواند به مواد ۱۲۴۰ و ۱۲۴۱ ق.م.ف یعنی مسئولیت ناشی از فعل شخصی استناد کند تا مسئولیت را بین فاعل فعل زیانبار یعنی خوانده و زیان‌دیده تقسیم کند، زیرا در مواردی که مسئولیت خوانده مسئولیت ناشی از فعل شخصی بود، تقصیر زیان‌دیده از اسباب معافیت جزئی خوانده دعوی بود. خواه تقصیر زیان‌دیده قابل پیش‌بینی و پیشگیری و خواه فاقد چنین وصفی می‌بود. همچنین زمانی که دعوی زیان‌دیده همزمان مبتنی بر مسئولیت ناشی از فعل شخصی و مستند به مواد ۱۲۴۰ و ۱۲۴۱ ق.م.ف و از سویی ناشی از فعل شیء و متکی به بند ۱ ماده ۱۲۴۲ و ۱۲۴۳ ق.م.ف باشد، قاضی قبل از اینکه ابتدا تحقیق کرده باشد که مسئولیت ناشی از شیء یعنی بند ۱ ماده ۱۲۴۲ و ۱۲۴۳ ق.م.ف قابلیت اعمال ندارد، نمی‌تواند مستند حکم خود را متکی به مسئولیت ناشی از فعل شخصی و مستند به مواد ۱۲۴۰ و ۱۲۴۱ ق.م.ف نماید و مسئولیت را بین خوانده و زیان‌دیده تقسیم کند و خوانده را معاف از جبران بخشی از خسارت کند. از این رویه این امر نتیجه‌گیری می‌شد که زمانی که مواد ۱۲۴۰ ق.م.ف و بند ۱ ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف یعنی مسئولیت ناشی از فعل شخصی و مسئولیت ناشی از فعل شیء در یک مورد قابل اعمال بود و همزمان از سوی زیان‌دیده مورد استناد قرار می‌گرفت، قاضی مکلف بود بند ۱ ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف یعنی مسئولیت ناشی از شیء را ارزیابی کند و در نتیجه قاضی از آزادی چندانی در اختیار کردن

مبنای دعوی و مستند حکم برخوردار نبود. همین مسئله سبب تردید می‌شد که شاید مسئولیت ناشی از فعل شخصی نسبت به مسئولیت ناشی از فعل شیء حالت فرعی و علی‌البدل به خود گرفته است. با وجود این، به نظر نویسندگان چنین رویه‌ای حتی در آن زمان دلالت بر این نداشت که مسئولیت ناشی از فعل شخصی نسبت به مسئولیت ناشی از شیء، مسئولیت فرعی و علی‌البدل باشد. در این موارد تکلیف به رعایت مصلحت و منافع زیان‌دیده چنین توجیه می‌شد که باید خسارت وی تا حد ممکن جبران شود و در نتیجه باید به مستند و مسئولیتی استناد شود که بیشتر به نفع وی باشد. این رویه امروزه مردود شده، زیرا شعبه دوم مدنی دیوان عالی فرانسه رویه خود را که متکی به رأی «دسمار» بود با صدور رأی ۶ آوریل ۱۹۸۷ فراموش کرده است<sup>۱</sup> (Jourdain, 2008: 14).

### ۳.۳. ارتباط مسئولیت ناشی از فعل شخصی و دیگر مسئولیت‌های خاص ناشی از

#### فعل شیء

#### ۳.۳.۱. مسئولیت ناشی از سرایت آتش‌سوزی

آتش مصداقی از شیء (سبزواری، ۱۴۱۳ق، ج ۲۱: ۳۵۶) و یکی از موارد تلاقی مسئولیت ناشی از فعل شخصی و ناشی از شیء، آتش‌سوزی است. در فرانسه این مسئله به‌خصوص در بند ۲ ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف مطرح شده و اگرچه مسئولیت ناشی از شیء آتش گرفته نوعی مسئولیت مدنی ناشی از شیء است، تابع مقررات مسئولیت ناشی از فعل اشیاء یعنی بند ۱ ماده ۱۲۴۲ نبوده و مشمول مسئولیت ناشی از فعل شخصی و مستند به مواد ۱۲۴۰ و ۱۲۴۱ ق.م.ف است و زیان‌دیده باید تقصیر خواننده را اثبات کند. در نتیجه مسئولیت ناشی از آتش‌سوزی تابع قواعد عمومی مسئولیت بوده و لزومی به تفکیک آن نیست<sup>۲</sup> (Jourdain, 2008: 15).

۱. امروزه تقصیر زیان‌دیده با شرایط یکسانی می‌تواند خواننده را از مسئولیت معاف کند خواه مسئولیت ناشی از فعل شخصی و مستند آن ماده ۱۲۴۰ ق.م.ف یا مسئولیت مدنی ناشی از شیء و مستند آن بند ۱ ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف باشد و بین مستندات دعوی از این نظر تفاوتی نیست. در نتیجه قاضی حق دارد هر کدام را خواست مستند دعوی قرار داده و لزومی ندارد ابتدا بند ۱ ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف یعنی مسئولیت ناشی از اشیاء را ارزیابی کند و از این منظر آزاد است تا دعوی را متکی به مسئولیت ناشی از فعل شخصی یا ناشی از فعل شیء کند. با وجود این، در فرانسه عملاً بیشتر به نفع زیان‌دیده است تا به مسئولیت ناشی از شیء استناد شود، زیرا شرایط اعمال آن آسان‌تر است. اما این امر اولاً تحت رویه ایجادشده با رأی «دسمار» نیست و ثانیاً امروزه دیگر این تردید وجود ندارد که مسئولیت ناشی از فعل شخصی نسبت به مسئولیت ناشی از فعل شیء، فرعی و علی‌البدل به حساب آید. بنابراین امروزه مسئولیت ناشی از فعل شخصی در ردیف مسئولیت ناشی از فعل شیء بوده و مسئولیت ناشی از فعل شخصی علی‌البدل و فرعی نیست (Jourdain, 2008: 14).

۲. در ایران نیز ظاهراً سرایت آتش نوعی مسئولیت خاص به‌شمار رفته است (ماده ۵۲۱ ق.م.ا سال ۱۳۹۲). با وجود این به‌نظر می‌رسد خصوصیتی در آتش نیست. اگر شخصی در ملک خود آب فراوانی جمع کند و به جایی نفوذ و سرایت کند، بحث ضمان قابل طرح است. با وجود این، مبنای ماده مذکور نیز نظریه تقصیر بوده و بنابراین با مسئولیت ناشی از فعل شخصی که در ماده ۱ ق.م.ف مطرح شده است، تفاوت چندانی ندارد.

جمع و اختیار در مسئولیت مدنی ناشی از فعل شخصی، فعل غیر، فعل شیء و مسئولیت قراردادی ... ۷۴۳

### ۳.۳.۲. مسئولیت ناشی از ویرانی ساختمان

مسئولیت ناشی از ویرانی ساختمان که در فرانسه در ماده ۱۲۴۴ ق.م.ف. مطرح (Hocquet-Berg, Mazeaud, 1978:587; Weill, ) و بر مالک تحمیل شده (2004:4; Maistre du Chambon, 2014:22) همواره خود را زیر نقاب مسئولیت ناشی از فعل شخصی پنهان می‌دارد، زیرا اگرچه «ویران شدن» مربوط به ساختمان و فعل شیء است، طبق ظاهر ماده ۱۲۴۴ ق.م.ف. این ویرانی باید در نتیجه تقصیر در نگهداری باشد که مربوط به فعل شخصی است. از این رو مسئولیت ناشی از فعل شخصی و فعل شیء در این مورد دارای قلمرو مشترک است. با وجود این، امروزه تحت نفوذ دکترین و رویه، زیان‌دیده بهتر است به ماده ۱۲۴۴ ق.م.ف. استناد کند<sup>۱</sup> (Jourdain, 2008:15).

### ۳.۳.۳. مسئولیت‌های ویژه

گاهی رژیم‌های خاصی برای مسئولیت پیش‌بینی شده است. چنانچه در برخی از قوانین بهره‌بردار یا مالک شیء خطرناک مسئول است. در این موارد نمی‌توان از قواعد عمومی مسئولیت استفاده کرد و در نتیجه نمی‌توان به مسئولیت ناشی از فعل شخصی یعنی مواد ۱۲۴۰ و ۱۲۴۱ ق.م.ف. استناد کرد. همچنین در این موارد مقررات مسئولیت ناشی از شیء متنتی

---

۱. زیرا در این حالت نیازی به اثبات تقصیر نیست. اما اگر به ماده ۱۲۴۰ ق.م.ف. یعنی مسئولیت ناشی از فعل شخصی استناد کند، باید تقصیر را ثابت کند. بنابراین از جنبه نظری، زیان‌دیده می‌تواند به مسئولیت ناشی از فعل شخصی و شیء استناد کند و زیان‌دیده‌ای که نتوانسته از راه مسئولیت ناشی از فعل شخصی، تقصیر مالک را به اثبات رساند، اشکالی ندارد که با توسل به مسئولیت ناشی از فعل شیء و با استناد به ماده ۱۲۴۴ ق.م.ف. خسارت خویش را دریافت دارد. به این ترتیب در فرانسه در مواردی در مسئله جمع و اختیار برای زیان‌دیده این حق هست که در صورت جمع شرایط، به مسئولیت ناشی از فعل شخصی یعنی مواد ۱۲۴۰ و ۱۲۴۱ ق.م.ف. یا به مسئولیت ناشی از شیء یعنی ماده ۱۲۴۴ ق.م.ف. استناد کند. در مورد قاضی نیز این نظر پذیرفته شده که در صورت جمع شرایط و در صورتی که زیان‌دیده به هر دو استناد کرده باشد، قاضی نیز آزاد است که در صورتی که هر دو مسئولیت قابل اعمال باشد، یکی را به‌عنوان مبنای تصمیم خود قرار دهد. به نظر نویسندگان در اینجا مجالی نیست یکی را بر دیگری برتری دهند، زیرا هر دو مسئولیت به نتیجه واحدی منتهی می‌شود. در اینجا نیز شاید بتوان گفت از هر سه جمع، جمع نوع دوم قابل پذیرش است که هر کدام قلمرو اختصاصی دارد، اما انحصاری نیست. (Jourdain, 2008:15) در حقوق ایران مبنای ماده ۳۳۳ ق.م. نظریه تقصیر (کاتوزیان، ۱۳۸۶، ج ۱: ۵۷۲) و با ماده ۱ ق.م.ف. که مربوط به فعل شخصی است، نزدیک می‌شود. البته، چندان هم نمی‌توان دو ماده را یکسان تصور کرد، زیرا اگر مالک ساختمان، خود اقدام به خراب کردن ساختمان کند و بر اثر «خراب کردن» سبب خسارت دیگری شود، نوعی مسئولیت ناشی از فعل شخصی و مشمول ماده ۳۳۱ ق.م.ف. یا ماده ۱ ق.م.ف. یعنی مسئولیت ناشی از فعل شخصی است. اما اگر مالک، خراب نکند و ساختمان ویران شده و بر اثر «خراب شدن» خسارتی وارد گردد، مربوط به فعل شیء است. به این ترتیب در حقوق ایران نیز دو گروه از مقررات یعنی مستندات مسئولیت ناشی از فعل شخصی و مسئولیت ناشی از فعل شیء دارای قلمرو اختصاصی اما غیرانحصاری است. چنانچه در هر دو تقصیر مبنای بوده و وحدت مبنای، دو مسئولیت را به هم نزدیک ساخته است.

است و نمی‌توان به بند ۱ ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف استناد کرد. در نتیجه قلمرو مسئولیت در این رژیم‌های خاص قلمروی اختصاصی و انحصاری است<sup>۱</sup> (Jourdain, 2008:16).

#### ۴. ارتباط مسئولیت ناشی از فعل شخصی و مسئولیت ناشی از فعل غیر

##### ۴.۱. تحلیل امکان جمع مسئولیت ناشی از فعل شخصی و فعل غیر

ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف مصادیق مسئولیت ناشی از عمل غیر را مطرح کرده، مانند مسئولیت والدین ناشی از عمل کودک، مسئولیت متبوع ناشی از عمل تابع، مسئولیت استاد کار ناشی از عمل شاگرد (Bertolaso, 2009: 1) و مسئولیت آموزگار ناشی از عمل دانش‌آموز. در این رژیم حقوقی مسئولیت ناشی از فعل غیر با مسئولیت ناشی از فعل شخصی قابل جمع است. در این موارد شخصی که پاسخگوی عمل دیگری است، مانند والدین یا متبوع یا آموزگار یا استادکار نه تنها به‌عنوان مسئول ناشی از عمل دیگری، به استناد ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف مسئول است، بلکه می‌تواند بر مبنای مسئولیت ناشی از فعل شخصی نیز به استناد مواد ۱۲۴۰ و ۱۲۴۱ ق.م.ف مسئول باشد. از سویی در این موارد نه تنها والدین یا متبوع یا استادکار و آموزگار می‌توانند مسئولیت ناشی از

۱. در فرانسه خسارات ناشی از وسایلی که در هوا حرکت می‌کند، خسارات ناشی از بهره‌برداری از تله‌کابین‌ها و تله‌سیژها و خسارات ناشی از بهره‌برداری از انرژی هسته‌ای، خسارات ناشی از آلودگی دریاها به وسیله هیدروکربورها از جمله مواردی است که مشمول رژیم‌های خاص مسئولیت بوده و قواعد عمومی مسئولیت مدنی استثنا شده و کاربرد ندارند و مشمول قواعد ویژه خود هستند. استثنا شدن و عدم اعمال قواعد عمومی مسئولیت مدنی گاهی به‌طور صریح است. از جمله در مسئولیت مدنی ناشی از حمل‌ونقل که در حوزه حمل‌ونقل زمینی و آبی و هوایی مخصوصاً در عرصه بین‌المللی قواعد ویژه‌ای داشته و مشمول قواعد عمومی مسئولیت نیست. همچنین در حوادث کار و بیماری‌های حرفه‌ای کارگران قواعد ویژه‌ای در نظر گرفته شده است. نمونه‌ای از این استثنا در ماده ۴۵۱ قانون تأمین اجتماعی فرانسه مشهود است. در مواردی نیز مسئولیت‌های ویژه در نظر گرفته شده، ولی قواعد عمومی مسئولیت مدنی می‌تواند کاربرد داشته باشد، مانند مسئولیت مدنی در حوادث پزشکی که در عین حال، اصل تقصیر می‌تواند اعمال گردد. در فرانسه قانون ۵ ژوئیه ۱۹۸۵ رژیم خاصی در مورد مسئولیت ناشی از حوادث رانندگی ایجاد کرده که به‌نوعی رژیمی خاص و انحصاری است. در دکتین این قانون دو چهره متفاوت دارد. برخی می‌پندارند که قانون مزبور فقط طرق معافیت از مسئولیت را به‌طور جداگانه مطرح کرده و در بقیه موارد به قواعد عمومی ارجاع داده است. اما برخی فکر می‌کنند که این قانون در کنار قواعد عمومی مسئولیت، مقررات ویژه‌ای را پی‌ریزی کرده که از قواعد عمومی مسئولیت مستقل بوده و دارای قلمرو انحصاری است. دیوان عالی کشور فرانسه مفهوم دوم را تأیید کرده و شعبه دوم مدنی در ۴ می ۱۹۸۷ اشاره کرده که در مواردی که زیان‌دیده‌ای از حوادث رانندگی وجود دارد، مشمول مقررات قانون ۵ ژوئیه ۱۹۸۵ است و قواعد عمومی مسئولیت یعنی مسئولیت ناشی از فعل شخصی به استناد ماده ۱۲۴۰ ق.م.ف کاربرد ندارد. در نتیجه قلمرو اختصاصی و انحصاری قانون مزبور تأیید شده است. با وجود این، به نظر برخی این قلمرو انحصاری، مطلق نبوده و نسبی است و چنین نیست که مسئولیت فقط به‌سوی راننده و دارنده وسیله نقلیه کانالیزه شود. همچنان‌که زیان‌دیده در این موارد می‌تواند از اشخاص دیگری مانند رهگذران، موتورسواران و اشخاص پیاده بر مبنای قواعد عمومی و بر مبنای مسئولیت ناشی از فعل شخصی مطالبه خسارت کند. همچنان‌که زیان‌دیده در مواردی می‌تواند هم‌زمان برحسب قانون ۱۹۸۵ علیه راننده و نگهبان و دارنده وسیله نقلیه از یک طرف و علیه اشخاص دیگر به استناد قواعد عمومی طرح دعوی کند. در مواردی که شرایط اعمال قانون ۱۹۸۵ فراهم نباشد، زیان‌دیده می‌تواند بر طبق قواعد عمومی و با توسل به مسئولیت ناشی از فعل شخصی مطالبه خسارت کند (Jourdain, 2008:16).

فعل شخصی داشته باشند، بلکه فاعل مادی خسارت یعنی کودک، تابع، شاگرد و دانش‌آموز نیز می‌توانند با تکیه بر مسئولیت ناشی از فعل شخصی مسئول باشند.<sup>۱</sup> در ایران باید دو گروه از مسئولیت‌ها را تفکیک کرد: گروه اول مسئولیت مراقب نسبت به عمل شخص تحت مراقبت که مشمول ماده ۷ ق.م.م. بوده و مسئول باید مرتکب تقصیر شده باشد که مسئولیت سرپرست نوعی مسئولیت ناشی از فعل شخصی است. به همین دلیل زیان‌دیده می‌تواند مستند دعوی خود را ماده ۷ ق.م.م. یعنی مسئولیت ناشی از فعل غیر یا مسئولیت ناشی از فعل شخصی قلمداد کرده و به استناد ماده ۱ ق.م.م. طرح دعوی کند. در این مورد به نظر می‌رسد روش جمع دوم یعنی «قلمروهای اختصاصی اما غیرانحصاری» قابل پذیرش باشد. در عمل از منظر زیان‌دیده تفاوت ندارد که به کدام مسئولیت استناد کند، زیرا در هر دو باید تقصیر را به اثبات رساند.<sup>۲</sup> نوع دیگر مسئولیت ناشی از عمل غیر، مسئولیت متبوع ناشی از عمل تابع مانند مسئولیت کارفرما ناشی از عمل کارگر که مشمول ماده ۱۲ ق.م.م. است. در این موارد کارفرما دارای نوعی مسئولیت شخصی نیز است. منتها اثبات تقصیر وی لازم نیست. کارگر نیز مسئولیت ناشی از فعل شخص دارد.<sup>۳</sup>

۱. همچنین با ایجاد قاعده مسئولیت ناشی از عمل غیر که با رأی «بلیک» در سال ۱۹۹۱ محقق شد (Steinlé-  
250: Brun, 2005; 296: Blot-Léna, 2008; 414: Sériaux, 1998; 176: Feuerbach, 2008) حقوقدانان آن را نوعی مسئولیت محض می‌پندارند و نیازی به اثبات تقصیر مسئول نیست. با صدور رأی «برتراند» مسئولیت والدین نیز نوعی مسئولیت مدنی محض شده که نیازی به اثبات تقصیر نیست (Terré, Simler, Lequette, 2005: 797; Dorsner-Dolivet, 1997: 660). چنانکه در بیشتر موارد مسئولیت مدنی ناشی از عمل غیر، مانند مسئولیت مدنی والدین ناشی از عمل کودک و مسئولیت مدنی متبوع ناشی از عمل تابع، گویا فعل زیانبار فاعل یعنی «غیر» است که عامل مسئولیت می‌شود نه تقصیر «مسئول». در نتیجه تصور مسئولیت ناشی از فعل شخصی برای فاعل یعنی «غیر» ممکن است، اما تصور مسئولیت ناشی از فعل شخصی برای «مسئول» که پاسخگوی عمل دیگری است تا حدودی کمرنگ‌تر شده است. برعکس در مورد آموزگار با توجه به لزوم اثبات تقصیر وی به نظر می‌رسد (Jeannot-Pagès, 1999: 3). می‌توان تصور کرد که آموزگار مسئولیت ناشی از فعل شخصی دارد (Jourdain, 2008: 17).

۲. فاعل خسارت یعنی محجور نیز دارای مسئولیت شخصی است. البته منوط به اینکه سرپرست مقصر نباشد. در غیر این صورت مسئولیت ناشی از فعل شخصی سرپرست، بر مسئولیت ناشی از فعل شخصی محجور ارجح است و سبب این ترجیح اقوی بودن سبب از مباشر است (ماده ۳۳۲ ق.م.).

۳. در ایران هنگام مطالعه جمع و اختیار باید به برخی از نهادهای خاص نیز توجه کرد، زیرا در کنار قانون مسئولیت مدنی که به مسئولیت سرپرست و مسئولیت کارفرما اشاره داشته در قانون مجازات نیز به مسئولیت عاقله و خویشان اشاره شده است. در این موارد اگرچه مسئولیت‌ها بر روی هم قرار گرفته، وجوه تمایزی وجود دارد که می‌توان آنها را از همدیگر ممتاز ساخت. برای مثال در در مواردی که برخی از خویشان عهده‌دار نگهداری از شخصی بوده و در نگهداری مرتکب تقصیر شده باشند، می‌توان به ماده ۷ ق.م.م. استناد کرد و در مواردی که تقصیری مرتکب نشده و خسارت جانی به‌صورت خطئی وارد شده باشد، می‌توان با احراز شرایط از باب مسئولیت عاقله طرح دعوی کرد.

## ۴.۲. مصادیق جمع دو مسئولیت

اکنون به بررسی مصادیق جمع مسئولیت ناشی از فعل شخصی و فعل غیر می‌پردازیم. در فرانسه از زمان تصویب قانون ۵ آوریل ۱۹۳۷ مسئولیت آموزگار در خصوص خسارات ناشی از فعل دانش‌آموز یا وارد بر دانش‌آموز، منوط به اثبات تقصیر آموزگار است. بنابراین اگرچه مسئولیت آموزگار در ماده ۱۲۴۲ ق.م.ف در میان مباحث مسئولیت ناشی از عمل غیر درج شده، اما از نظر تحلیلی با این تحول نوعی مسئولیت ناشی از فعل شخصی شده که به نظر برخی با مواد ۱۲۴۰ و ۱۲۴۱ ق.م.ف ممزوج شده است. از این رو تفکیک این دو مسئولیت در مورد آموزگار چندان منفعتی ندارد. با وجود این، در مواردی که آموزگار مستخدم بخش دولتی است، دولت جانشین آموزگار شده (Hauser, 2005: 585) و با اعمال این رژیم، قواعد عمومی مسئولیت و از جمله مسئولیت ناشی از فعل شخصی کمرنگ خواهد شد. در فرانسه جز مسئولیت آموزگار که مبتنی بر تقصیر است، در بقیه موارد مسئولیت ناشی از عمل غیر، نیازمند اثبات تقصیر نیست. همچنین مصادیق مسئولیت ناشی از عمل غیر، نیازمند تحقق شرایطی است و هر جا این شرایط محقق نباشد، زیان‌دیدگان درصدد برمی‌آیند به‌جای استناد به ماده ۱۲۴۲ یعنی مسئولیت ناشی از عمل غیر، به مسئولیت ناشی از فعل شخصی توسل جویند. این امتیاز در مورد مسئولیت والدین و متبوع و استادکار پذیرفته شده است. در نتیجه زیان‌دیده می‌تواند همزمان به مسئولیت ناشی از فعل شخصی و ناشی از فعل غیر استناد یا یکی را انتخاب کند. همچنین قاضی اختیار دارد تا یکی را اختیار کند. در اینجا دو مسئولیت رقابت داشته و به‌نحو علی‌البدل هم نیستند و در میان سیستم‌های جمع طریق دوم اختیار شده که مسئولیت‌ها دارای قلمرو اختصاصی اما غیرانحصاری است (Jourdain, 2008:17).

## ۵. جمع و اختیار در مسئولیت قراردادی و قهری و مسئولیت‌های ویژه در حقوق فرانسه

### ۵.۱. قاعده عدم جمع بین مسئولیت قراردادی و قهری

جمع و اختیار بین مسئولیت قراردادی و قهری و مسئولیت ناشی از فعل شخص یا فعل غیر یا فعل اشیاء از مباحث مهم حقوق مسئولیت مدنی بوده و است. در فرانسه قاعده کلی، «عدم جمع» است و رویه اصرار دارد خواهان بین دعاوی جمع نکند.<sup>۱</sup>

۱. نمونه‌ای از این طرز تفکر در عدم امکان جمع مسئولیت قراردادی و قهری است. این بحث فارغ از این مسئله است که فرانسه اصطلاح مسئولیت قراردادی را می‌پذیرد یا نه، زیرا با وجود همه اختلاف نظرها در مورد پذیرش اصطلاح مزبور، به نظر می‌رسد با اصلاح قانون مدنی در ۱۹۹۸ و سپس اصلاح آن در سال ۲۰۱۶ نهاد مزبور پذیرفته شده و امروزه در ماده ۱۷-۱۲۴۴ ق.م.ف دو اصطلاح مسئولیت قراردادی و غیرقراردادی مطرح و دوباره مسئله قدیمی جمع و اختیار طرح شده که آیا خواهان

## ۵.۲. عدم جمع در مسئولیت‌های خاص

مسئله جمع و اختیار محدود به مسئولیت قراردادی و قهری نیست، بلکه گاهی جمع و اختیار بین جبران خسارات متعدد می‌تواند طرح شود. برای نمونه امکان جمع یا اختیار بین استناد به مقررات بیمه یا مقررات مسئولیت مدنی یکی از موارد جمع و اختیار است. برای مثال در یک حادثه رانندگی منجر به فوت، ورثه زیان‌دیده می‌توانند جمعی از حقوق داشته باشند که برخی به جهت مسئولیت مدنی است و برخی ریشه در قرارداد دارد. از نظر تحقق مسئولیت، ورثه حق دارند خسارت را از بیمه و یا با استناد به قواعد عمومی از فاعل یا با شرایطی، از صندوق تأمین دریافت کنند. همچنین با توجه به قرارداد بیمه عمر، ورثه حق دارند از شرکت بیمه مبلغ بیمه عمر دریافت کنند. در اینجا نیز طبق قاعده زیان‌دیده نمی‌تواند مبلغی مازاد بر خسارت دریافت کند. از سویی جمع خسارات نیز در اینجا معنی ندارد.<sup>۱</sup>

می‌تواند از مزایای هر دو استفاده کند یا الزاماً باید یکی را برگزیند. واژه «جمع» در اینجا در معنای دقیقی به‌کار نرفته است (Terré, Simler, Lequette, 2005: 851). بی‌تردید زیان‌دیده نمی‌تواند برای یک خسارت دو جبران بخواهد و منظور از جمع، این است که آیا می‌تواند به هر دو مسئولیت استناد کند و از مزایای هر دو بهره برد. برای مثال در مسئولیت قراردادی در مواردی اثبات تقصیر لازم نیست و طبق حقوق فرانسه در این مسئولیت جبران خسارت محدود به میزان قابل پیش‌بینی است. حال آیا زیان‌دیده می‌تواند برای فرار از محدودیت قابل پیش‌بینی بودن ضرر، به مسئولیت قهری، و برای فرار از بار اثبات تقصیر، به مسئولیت قراردادی استناد کند. پاسخ دکترین و رویه در هر رژیم حقوقی متفاوت است، اما رویه قضایی فرانسه قاعده «عدم جمع» را مطرح کرده و به آن پایبند است. استدلال این است که هر دو مسئولیت قراردادی و قهری در مورد دو موضوع متفاوت است: یکی ضمانت اجرای نقض تعهد با منشأ قرارداد و دیگری ضمانت اجرای نقض قواعد رفتاری با منشأ قانون (Viney, 1995:405). در کشورهای تابع نظام کامن‌لا اگرچه اصلی کلی در مورد امکان جمع مسئولیت‌ها نیست، در عمل دادگاه‌ها برای زیان‌دیده این اختیار را قائل‌اند که زیان‌دیده از هر راهی که برای وی مطلوب است، استفاده کند. حتی برخی از کشورهایی که از فرانسه اقتباس کرده‌اند مانند بلژیک تمایل به امکان اختیار برای زیان‌دیده دارند تا بتوانند از مزایای هر دو دعوی بهره برد. در قانون کبک نیز قبل از اصلاحات قانون مدنی تمایل به امکان اختیار زیان‌دیده وجود داشت، اما بعد از تصویب قانون مدنی جدید، صراحتاً زیان‌دیده از امکان جمع، منع شده (Viney, 1995: 406). یکی از دلایل منع جمع رجحان رابطه قراردادی بر غیرقراردادی و تأثیر نیروی الزام‌آور قراردادهاست و به نظر برخی، اصل عدم جمع نه تنها محتوی قرارداد، بلکه به‌نوعی استقلال مسئولیت قراردادی را تضمین می‌کند. با وجود این، قاعده عدم جمع، قاعده بدون استثنا نیست. در مواردی که نقض قرارداد متقابلانه بوده و نوعی تقلب وجود دارد، طبق رویه فرانسه زیان‌دیده نمی‌تواند با نادیده گرفتن قرارداد به مقررات مسئولیت قهری استناد کند. هرچند به نظر برخی هر گاه نقض تعهد، متقابلانه بوده و به‌نوعی تقصیر سنگین وجود داشته باشد، لزومی ندارد که برای نشان دادن سنگینی تقصیر از مسئولیت قهری استفاده شود و اخیراً رویه متمایل به دکترین مزبور شده و در موارد تقلب به مقررات مسئولیت قراردادی استناد نموده و رویه سابق مبتنی بر استفاده از مسئولیت قهری در حال محو است (Viney, 1995: 412).

۱. اگر شخصی مانند بیمه به قصد جبران ضرر مبلغی به زیان‌دیده پرداخت کند، باید بتواند به جانشینی از زیان‌دیده به فاعل خسارت رجوع کند و زیان‌دیده نمی‌تواند خسارت را از بیمه به‌عنوان جبران و همان خسارت را از فاعل فعل زیانبار مطالبه کند و جمع، غیرممکن است (Malaurie, Aynes, Stoffel-Munck, 2007: 153). در فرانسه حتی در مورد بیمه خسارت، اگر بیمه‌گذار دارای چند پوشش بیمه ای باشد، نمی‌تواند بین آنها جمع کند. برای مثال اگر مالک شیئی آن را

نزد چند بیمه‌گذار بیمه کند، نمی‌تواند بین آنها جمع کرده و چند خسارت مطالبه کند. البته در این موارد در فرانسه بین بیمه اشخاص و بیمه خسارات قائل به تفکیک شده‌اند. بیمه خسارت مبتنی بر جبران خسارت بوده و قابل جمع نیست، اما در بیمه اشخاص با توجه به فقدان ماهیت جبران خسارت، زیان‌دیده می‌تواند بین بیمه شخص مانند بیمه عمر و دیگر طرق جبران خسارت، جمع نماید. یکی دیگر از مصداق‌های جمع و اختیار در مورد امکان جمع جبران با پرداخت‌های تأمین اجتماعی است که در فرانسه معتقدند ماهیت پرداخت‌های تأمین اجتماعی دوگانه است و گاهی دارای ماهیت جبران خسارت است و گاهی چنین ماهیتی ندارد. در مواردی که ماهیت جبران خسارت دارد، امکان جمع وجود ندارد. به همین دلیل در مواردی، تأمین اجتماعی باید قادر باشد تا مبالغی را که به زیان‌دیده پرداخته است از مسئول مسترد دارد. از سویی امکان جمع مقررات تأمین اجتماعی و قواعد عمومی نیست. چنانکه طبق ماده ۱-۴۵۱ قانون تأمین اجتماعی در مواردی زیان‌دیده فقط بر مبنای همین مقررات نمی‌تواند مطالبه جبران خسارت کند و نه به استناد قواعد عمومی. البته زمانی که حادثه ناشی از کار به‌نوعی با حوادث رانندگی در ارتباط باشد در مواردی دکترین به امکان اختیار اعتقاد داشته و زیان دیده باید بتواند بر مبنای قانون ۵ ژوئیه ۱۹۸۵ بر علیه مسبب طرح دعوی کند (Viney, 1995:52). مصداق دیگر قابل تأمل جمع جبران خسارت با پرداخت‌های موردی مانند صندوق‌های بازنشستگی یا پانسیون‌هاست که در فرانسه چنین پرداخت‌هایی را جبران خسارت ندانسته و قابل جمع با جبران خسارت دانسته‌اند (Malaurie, Aynes, Stoffel-Munck, 2007:153). در قانون مدنی فرانسه در مواردی قاعده عدم جمع استثنا و امکان جمع پذیرفته شده است، مانند ماده ۱۷-۱۲۴۴ قانون مدنی فرانسه که صراحتاً به نفع زیان‌دیده و علیه تولیدکنندگان یا فروشندگان کالاهای معیوب چنین جمعی را پذیرفته است. البته این اختیار به همین جا ختم نشده و خریدار به استناد اینکه فروشنده بر مبنای تعهد ایمنی به تضمین عیوب پنهان مبیع که طبق ماده ۱۶۴۱ ق.م.ف مسئول است، باید قادر باشد تا علیه وی به استناد این ماده نیز طرح دعوی کند. یکی دیگر از موارد جمع می‌تواند در حرفه‌هایی با چند متخصص اتفاق افتد، مانند حرفه پزشکی. در این موارد یک خسارت می‌تواند منسوب به چند عامل باشد. برای مثال خسارت می‌تواند همزمان ناشی از خطای پزشکی و پرستار یا بیمارستان و نیز نقص وسایل بیمارستانی یا تجهیزات بیمارستان باشد که در حقوق فرانسه در این موارد قائل به جمع شده و زیان‌دیده می‌تواند علیه پزشک یا بیمارستان یا پرستار طرح دعوی کند (Florin, Ollier, Moussa, 1999:128). همچنین می‌توان به «مسئولیت اشخاص حقوقی ناشی از عمل ارگان اداره‌کننده» اشاره کرد که در فرانسه یکی از موارد جمع مسئولیت بوده و مسئولیت شخص حقوقی با مسئولیت اعضای اداره‌کننده قابل جمع بوده و زیان‌دیده می‌تواند یکی را برگزیند (Viney, Jourdain, 1998: 950). همچنین در قانون مربوط به حقوق بیماران و کیفیت سلامت ۴ مارس ۲۰۰۲ شرایطی برای جبران خسارت ناشی از خدمات پزشکی هست که با قواعد عمومی مسئولیت کاملاً یکسان نیست. در ماده ۲۴-۱۱۴۲ این قانون به عدم امکان جمع بین مقررات خود قانون در جبران خسارت اشاره شده، همچنان‌که به استناد ماده ۲-۵-۱۴۵ این قانون امکان جمع بین ضمانت اجراهای این قانون با مقررات قانون سلامت عمومی نیست. اما این سؤال قابل طرح است که آیا زیان‌دیده می‌تواند به‌جای استناد به این قانون به قواعد عمومی مسئولیت یعنی مواد ۱۲۴۰ به بعد قانون مدنی استناد کند. مطالعه قانون نشان می‌دهد که در مواردی بین مقررات آن و قواعد عمومی در مورد مسئولیت‌های مبتنی بر تقصیر هماهنگی بوده و زیان‌دیده می‌تواند بین دو مسئولیت مختار باشد. مسئولیت‌های خاص در حقوق فرانسه رو به فزونی است. مانند مسئولیت ناشی از انرژی هسته‌ای که دو کنوانسیون وین و پاریس حاوی مقررات ویژه‌ای است و جبران خسارت از قلمرو قواعد عمومی مسئولیت خارج است و این سؤال قابل طرح است که زیان‌دیده می‌تواند بین مقررات کنوانسیون‌های مزبور و قواعد عمومی جمع کند یا باید یکی را برگزیند. همچنین انقلاب صنعتی سرآغاز تولد خسارت جدیدی شد. چهره سنتی مسئولیت متحول شد و خسارت جدیدی پدید آمد. ظهور راه‌آهن و حمل‌ونقل و اتومبیل و تولید و توزیع وسایل خطرآفرین که مستعد شیوع انفجار و گاهی حاوی مواد سمی یا آتش‌زا یا آلوده‌کننده بودند و نیز آلودگی محیط زیست سبب شد تا قواعد خاص برای مسئولیت‌های ناشی از حمل‌ونقل کالا و مسافر و نیز اورکرافت‌ها و مسئولیت‌های مربوط به جبران خسارات زیست‌محیطی و اصول خاص هر یک و مسئله هیدروکربورها و آلودگی آب‌ها ایجاد شود که همگی از جمله مواردی است که برای آنها مسئولیت خاصی در نظر گرفته شده است. برای مثال در کنوانسیون‌های وین و پاریس «بهره‌بردار» مسئول است نه خطاکار و در مورد حمل‌ونقل هیدروکربورها طبق کنوانسیون



### ۵.۳. دعوی رجوع

در فرانسه از نتایج عدم جمع، پیش‌بینی «دعوی رجوع اشخاص ثالث پرداخت‌کننده»<sup>۱</sup> است. چنانکه گاهی پرداختی توسط ثالثی به‌عنوان جبران ضرر صورت گرفته و زیان به ظاهر جبران شده، اما مسئول مصون از مسئولیت نبوده و ثالث می‌تواند برای استرداد مبلغی که به زیان‌دیده پرداخته است، به مسئول رجوع کند. بنابراین طبق ماده ۲-۱۳۱ قانون بیمه فرانسه در بیمه اشخاص، بیمه‌گر حق رجوع ندارد، زیرا چنین بیمه‌ای دارای ماهیت جبران نبوده و در نتیجه امکان جمع هست. به همین ترتیب شرکتی که مزایایی به‌صورت مقطوع به همسر مستخدم خود پرداخته، امکان دعوی رجوعی نبوده و این مزایا با جبران خسارت قابل جمع است.<sup>۲</sup>

### ۵.۴. رجوع به قواعد موردی یا قواعد عمومی

یکی از مباحث مطرح در فرانسه که بدون ارتباط با تحولات آینده مسئولیت و مسئله جمع و اختیار نیست، این است که آیا باید مانند گذشته برای موارد خاص جبران خسارت که احکام ویژه‌ای دارد، همان «اصلاحات موردی»<sup>۳</sup> یا ایجاد رژیم‌های خاص را ادامه داد یا باید به‌نوعی همه موارد مسئولیت‌های خاص را در یک قانون کلی و تحت عنوان «بازسازی قواعد عمومی»<sup>۴</sup> مطرح کرد (Viney, 1995: 95)، درحالی‌که برخی رژیم‌ها از اصلاح موردی و وضع قانون برای هر مورد خاص طرفداری کرده (Weitnauer, 1967: 807)، برخی نیز از ایجاد قواعد عمومی و یکپارچه حمایت کرده‌اند (Crépeau, 1979: 269; Stankovic, 1979: 765). ثمر اصلاح موردی این است که مسئله جمع و اختیار دوباره مطرح خواهد شد که آیا زیان‌دیده می‌تواند بین استناد به قواعد عمومی و قوانین خاص یکی را انتخاب کند یا نه که اگر اصل عدم جمع مطرح پذیرفته شود پاسخ منفی است. اما اگر ایجاد قواعد عمومی به‌عنوان روش اصلاح مقررات مسئولیت مدنی اختیار شود، مسئله جمع تا حدودی کمرنگ خواهد شد. این بحث در فرانسه ادامه دارد. با وجود این فرانسه با طرح پروژه ۱۳ مارس ۲۰۱۷ هرچند هنوز تصویب نشده است، گویا ایجاد قواعد عمومی یک‌دست را انتخاب خواهد کرد.

بروکسل ۱۹۶۹ و در فرانسه طبق قانون ۲۶ می ۱۹۷۷ مالک کشتی حاوی هیدروکربورها مسئول جبران است. در این موارد با پایبندی به قاعده عدم جمع، امکان جمع وجود ندارد.

1. Recours des tiers-payeurs  
2. Cass. civ. 2e, 28 avr. 1993, SNCF, Bull. civ. II, no 153; JCP G, 1993.IV.1566: « cette prestation avait un caractère statutaire ».  
3. Réforme ponctuelle  
4. Rénovation du droit commun

## ۶. نتیجه

در حقوق ایران مسئولیت‌های ناشی از عمل غیر و ناشی از شیء رو به تزاید است. از سویی نگاه سنتی به مسئولیت مدنی همواره درصدد محدود ساختن مسئولیت‌ها به دو باب اتلاف و تسبیب بوده و این چندان با واقعیت‌های امروزی سازگار نیست. در این میان می‌توان با شناخت مسئولیت‌های ناشی از فعل غیر و فعل شیء و در عین حال با تکیه بر امکان جمع مسئولیت‌های مزبور با اتلاف و تسبیب می‌توان راه میانه‌ای میان نگاه سنتی و نگاه مدرن انتخاب کرد. زیان‌دیده می‌تواند در مواردی که شرایط مسئولیت ناشی از فعل شخصی و مسئولیت ناشی از فعل شیء یا مسئولیت ناشی از فعل غیرمهیاست، یکی از مبانی را برگزیند؛ به‌خصوص جایی که دعوی جبران تسهیل شده و زیان‌دیده بار اثبات کمتری را بر دوش می‌کشد، چنین جمعی با روح مسئولیت مدنی سازگار است.

## منابع

### الف) فارسی

۱. ایزانلو، محسن (۱۳۸۶). *شروط محدودکننده و ساقطکننده مسئولیت در قراردادها*، ج دوم، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۲. بادینی، حسن (۱۳۸۴). *فلسفه مسئولیت مدنی*، ج اول، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۳. بازگیر، یدالله (۱۳۷۹). *قانون مدنی در آئینه آراء دیوان عالی کشور*، سقوط تعهدات، ضمان قهری، ج اول، تهران: انتشارات فردوسی.
۴. جعفری تبار، حسن (۱۳۹۴). *کاتوزیان و حقوق زیان*. تحلیل نظریه مسئولیت مدنی و نگاه کاتوزیان به آن، مندرج در کتاب بر منهج عدل، به سعی دکتر حسن جعفری تبار، ج دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۵. خدابخشی، عبدالله (۱۳۸۹). *جبران خسارت کارگران در نظام مسئولیت مدنی*، ج ۱. تهران: شرکت سهامی انتشار.
۶. داراب‌پور، مهرباب (۱۳۸۷). *مسئولیت‌های خارج از قرارداد*، ج اول، تهران: مجد.
۷. کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۶). *حقوق مدنی، الزام‌های خارج از قرارداد*، ج ۱، ج هشتم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۸. قاسم‌زاده، سید مرتضی (۱۳۸۸). *الزام‌ها و مسئولیت مدنی بدون قرارداد*، ج هفتم، تهران: میزان.
۹. محقق داماد، سید مصطفی (۱۳۷۹). *قواعد فقه، بخش جزائی*، ج ۴، ج اول، تهران: مرکز نشر علوم انسانی.
۱۰. یزدانیان، علیرضا (۱۳۷۹). *حقوق مدنی، قلمرو مسئولیت مدنی*، ج اول، تهران: نشر ادبستان.

### ب) عربی

۱۱. ابن براج، قاضی عبدالعزیز (۱۴۰۶ق). *المهذب*، ج ۲، ج اول، قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه.
۱۲. جیبی‌العاملی، زین‌الدین (۱۳۷۲). *الروضه البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة*، ج ۲، ج هفتم، قم: مرکز النشر مکتب الاعلامی الاسلامی.
۱۳. حلّی، علامه، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی (۱۴۲۰ق). *تحریر الأحكام الشرعیة علی مذهب الإمامیة*، ج ۴، ج اول، قم: مؤسسه امام صادق (ع).
۱۴. حلّی (فخر المحققین) محمد بن یوسف بن یوسف اسدی (۱۳۸۷). *ایضاح العواید فی شرح مشکلات القواعد*، ج ۱، ج اول، قم: مؤسسه اسماعیلیان.
۱۵. سبزواری، سید عبدالاعلی (۱۴۱۳ق). *مهذب الأحكام*، ج ۲۱، ج چهارم، قم: مؤسسه المنار.
۱۶. سیستانی، سید علی حسینی (۱۴۱۷ق). *منهاج الصالحین*، ج ۲، ج پنجم، قم: دفتر حضرت آیت‌الله سیستانی.

### ج) فرانسوی

18. Bacache-Gibeili(Mireille) (2007), *Droit civil.Les obligations.La responsabilité civile extracontractuelle*.T.5. 1é.éd. Paris:Economica.
19. Baudry- Lacantinerie (G) (1921), *Précis de Droit civil*. T2. 12é.éd. Paris: Librairie de la société du recueil- siry.
20. Billot – Léna (Aurélie) (2008), *La responsabilité civile en droit des affaires.Des régimes spéciaux vers un droit commun*.1é.éd. Paris:L.G.D.J. Lextenso éditions.
21. Brun (Philippe) (2005), *Responsabilité civile extracontractuelle*. 1é.éd. Paris:LexisNexis.Litec
22. Buffelan Lanore (Yvaine) Larribau-Terneyre (Virginie) (2008), *Droit civil. Les obligations*. 11é.éd. Paris: Siry.
23. Bertolaso (Sabine) (2004), "DROIT À RÉPARATION. Responsabilité du fait des choses . Modes d'exonération", *JurisClasseur Responsabilité civile et Assurances*, Fasc. 150-60.
24. Bertolaso (Sabine) (2009), "DROIT À RÉPARATION. Responsabilité du fait d'autrui. Domaine: responsabilité des artisans", *JurisClasseur Responsabilité civile et Assurances*, Fasc.142.
25. Borghetti (Jean-Sébastien) (2010), " La responsabilité du fait des choses. un régime qui a fait son temps", *RTD Civ*.
26. Carbillac (Remy) (2008), *Droit des obligations*. 8é. éd. Paris:Dalloz.
27. Carbonnier (Jean) (1998), *Droit civil. Les obligations*. T4. 21é. éd. Paris:presses universitaires de France.
28. Colin (Ambroise) Capitant (H) (1935), *Cours élémentaire de Droit civil français*. T.2. 8é.éd. Paris: Librairie Dalloz.
29. Carbillac (Remy) (2008), *Droit des obligations*. 8é. éd. Paris:Dalloz.
30. Canin (Patrick) (2007), *Droit civil.Les obligations*. 3 é.éd. Paris:Hachette supérieur.
31. Cathelineau-Roulaud (Anne) (2002), "DROIT À RÉPARATION. Responsabilité du fait des choses. Intervention de la chose", *JurisClasseur Responsabilité civile et Assurances*, Fasc. 150-40.
32. Crépeau(Paul-A) (1979), « La réforme du Code civil du Québec », *Revue internationale de droit comparé*, Vol. 31 No.2, pp. 269-283.
33. Delebecque (Philippe) Jérôme pansier (Frédéric) (2014), *Droit des obligations*. 6é. éd. Paris: LexisNexis.
34. Dorsner-Dolivet (Annick) (1997), "Du nouveau dans la responsabilité des parents du fait de leurs enfants", *Revue de droit sanitaire et social* ,170-202.
35. Hauser (Jean) (2005), " Assistance éducative ; responsabilité de l'Etat auquel un mineur est confié", *RTD Civ*.
36. Hocquet-Berg (Sophie) (2004), "DROIT À RÉPARATION.Responsabilité du fait des bâtiments", *JurisClasseur Responsabilité civile et Assurances*, Fasc. 152.
37. Huyette(Michel) (1997), " La responsabilité civile des services éducatifs", *Recueil Dalloz*.
38. Fabre-Magnan (Muriel) (2007), *Droit des obligations. Responsabilité civile et quasi-contrats*.1é.éd. Paris:Presses universitaires de France.
39. Florin (Marie-Paule) Ollier(Cristian) Moussa(Tony)(1999), *Les obligations et la responsabilité juridique de l'infirmière*,1é éd, Paris:Editions heures de France.
40. Flour (Jaques) Aubert (Jean-Luc) Savaux (Eric) (2001), *Droit Civil. Les Obligations*. T2. Le fait juridique. 9 é.éd. Paris:sirey.
41. Jeuland(Emmanuel) (2009), *Droit des obligations*. 3é.éd. Paris:Montchrestien.Lextenso. Editions.
42. Jourdain.( Patrice) (2007), *Les principes de la responsabilité civile*.7é.ed. Paris: Dalloz.
43. Jeannot-Pagès (Ghislaine) (1999), " DROIT À RÉPARATION. Responsabilité fondée sur la faute. Responsabilité des instituteurs". *Responsabilité civile et Assurances*. Fasc. 125.
44. Jourdain. Patrice (2008), "DROIT À RÉPARATION. Responsabilité fondée sur la faute. Responsabilité du fait personnel ", *JurisClasseur Responsabilité civile et Assurances*, Fasc. 123.

45. Lapoyade .Dechamps (Christien) (1998), *Droit des obligations*. 1<sup>é</sup>.éd. Paris:ellipes edition marketing S.Q.
46. Lecourt (Arnaud) (2008), *Fiches de droit des obligations*. 19<sup>é</sup>.éd. Paris:ellipes edition marketing s.a.
47. Lambert-Faivre (Yvonne) (1994), " Fondement et régime de l'obligation de sécurité", *Recueil Dalloz*.
48. Leduc (Fabrice) (1996), "La spécificité de la responsabilité contractuelle du fait des choses", *Recueil Dalloz*.
49. Legros (Jean-Pierre) (2010), "*DROIT À RÉPARATION. Responsabilité du fait des animaux. Conditions*". JurisClasseur Responsabilité civile et Assurances. Fasc. 151-20.
50. Malaurie (Philippe) Aynes (Laurent) Stoffel-Munck (Philippe) (2007)• *Droit civil• Les obligations*• 3<sup>é</sup>.éd• Paris:Editions juridiques associées•Défrenois.
51. Malinvaud (Philippe) (2005), *Droit des obligations*. 9<sup>é</sup>.éd. Paris: LexisNexis.Litec.
52. Mazeaud (Henri. Léon. Jean) (1978), *Leçons de droit civil*. T2. Vol premier. Obligations. 6<sup>é</sup>.éd. par François Chabas. Paris: Montchrestien..
53. Malaurie (Philippe) (2002), "La responsabilité civile médicale", *Répertoire du notariat Defrénois*, No° 23.
54. Maistre du Chambon(Patrick) (2014),"RÉGIME DE LA RÉPARATION.Action en réparation. Les modes de preuve",*JurisClasseur Responsabilité civile et Assurances*.Fasc. 223.
55. Malaurie(Philippe) (2002),"La responsabilité civile médicale. " *Répertoire du notariat Defrénois*, No. 23.
56. Starck(Boris) Roland(Henri) Boyer (Laurent) (1996), *Obligations*.T1. Responsabilité civile.5<sup>é</sup>.éd. Paris:Librairie de la cour de cassation.
57. Starck (Boris) (1972), *Droit civil Obligations*. 1<sup>é</sup>.éd. Paris:Librairies techniques.
58. Steinlé-Feuerbach(Marie.France) .2008. *Droit des obligations*. 1<sup>é</sup>.éd. Paris:Ellipses édition Marketing.S.A.
59. Sériaux (Alain) (1998), *Droit des obligations*. 2<sup>é</sup>.éd. Paris: Presses universitaires de France.
60. Stankovic(Obren) (1979), "La responsabilité civile selon la nouvelle loi yougoslave sur les obligations",*Revue internationale de droit comparé*, Vol. 31 N°4, pp. 765-776.
61. Terré ,François, Simler,Philippe, Lequette,Yves (2005), *Droit Civil. Les Obligations*,9<sup>é</sup>.éd , Paris:Dalloz.
- 62.Tosi (Jean-Pierre) (2005), "*TRANSPORT AÉRIEN. Montant de la responsabilité du transporteur. Procès en responsabilité. Règles spécifiques au droit aérien interne*". Responsabilité civile et Assurances.
63. Viney. (Genevieve) Jourdain. (Patrice) (1998), *Traité de Droit civil. Les conditions de la responsabilité civile*. 2<sup>é</sup>.éd. Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence.
64. Viney (Geneviève) 1995. *Traité de droit civil. Introduction à la responsabilité*. 2<sup>é</sup>.éd. Paris: Librairie générale de droit et de jurisprudence.
65. Vaillier ( Pascale) (2002),"*Magistrat*", Responsabilité civile et Assurances.
66. Weill (Alex) Terré (François) (1975), *Droit civil. Les obligations*. 2<sup>é</sup>.éd. Paris: Dalloz.
67. Weitnauer (H) (1967), "*Remarques sur l'évolution de la responsabilité civile délictuelle en droit allemand*" *Revue internationale de droit comparé*, Vol. 19 No.°4, pp. 807-826.